

УДК 159.923.5:378.046

ОЛЕНА ШЕВЦОВА

м. Київ

o.shevtsova@kubg.edu.ua

ПРОФЕСІЙНА Я-КОНЦЕПЦІЯ ЯК МЕТАРЕЗУЛЬТАТ РОЗВИТКУ АУТОПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ

Стаття присвячена аналізу психологічного змісту і структурно-функціональному наповненню професійної Я-концепції майбутніх фахівців соціономічних професій. Означено взаємобумовленість феноменів професійної Я-концепції й аутопсихологічної компетентності майбутніх фахівців. Розкрито процесуальний (через професійну самосвідомість) і результативний (через аутопсихологічну компетентність) аспекти розвитку професійної Я-концепції майбутніх фахівців.

Ключові слова: аутопсихологічна компетентність, професійно-особистісний розвиток, професійна самосвідомість, професійна Я-концепція, саморозвиток, майбутні фахівці.

У професіях соціономічного спрямування виняткової вагомості набуває система забезпечення ефективної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, тобто психологічна компетентність, що являє собою сукупність теоретичних і прикладних знань про людину як індивіда, суб'єкта, особистість і індивідуальність, включених у професійну діяльність. Високий рівень психологічної компетентності фахівців соціономічних професій переважно забезпечується розвитком аутопсихологічної компетентності, що передбачає усвідомлення особистістю власних індивідуальних особливостей у контексті професійної діяльності, а також розуміння того, як треба діяти на основі знання про самого себе як професіонала у різних фахових ситуаціях. При цьому саме здобуток певного рівня аутопсихологічної компетентності майбутніх фахівців може сприяти їхньому професійному зростанню, досягнення якого формується через професійну самосвідомість і фіксується у вигляді професійної Я-концепції. Проте взаємозв'язок і взаємовплив професійної самосвідомості й аутопсихологічної компетентності майбутніх фахівців соціономічних професій у контексті набуття ними високого рівня професійно-особистісного розвитку потребує системних досліджень у царині психолого-акмеологічних наук.

Аутопсихологічна компетентність особистості фахівця здебільшого аналізується науковцями (А. Деркач, Н. Кузьміна, Л. Лазаренко, О. Шевцова, Т. Щербакова, Т. Яценко й

ін.) як складне психологічне утворення з характерним багатоконпонентним складом в залежності від специфіки професійної діяльності й особистісної унікальності фахівця [3; 4; 6]. Сучасними дослідниками наголошується, що засадами аутопсихологічної компетентності фахівця слугують уміння особистості розвивати і застосовувати власні психічні ресурси, створювати сприятливу для діяльності ситуацію шляхом зміни свого внутрішнього стану, спроможність набувати, закріплювати, контролювати, корегувати знання, вміння, навички щодо розвитку самопізнання, саморозуміння, самооцінювання, саморегуляції, самоздійснення, самоефективності тощо, гнучко перебудовувати внутрішній особистісний простір при виникненні непередбачених зовнішніх обставин, створювати вольову установку на досягнення значущих результатів в особистісно-професійному розвитку [3, 189; 4, 115]. Одночасно з тим усе частіше у якості дослідницького інтересу психологів-акмеологів (Б. Ананьєв, О. Анісімов, О. Бодальов, А. Деркач, А. Маркова, О. Ситников, О. Шевцова та ін.) постає професійна самосвідомість фахівців й її якісні характеристики; особливого звучання ця проблематика набуває в контексті спричиненого впливу досягнутого рівня розвитку професійної Я-концепції суб'єкта на ефективність, надійність і результативність професійної діяльності [5, 197].

Втім, проблема розвитку професійної Я-концепції особистості як метареzультату

набуття суб'єктом професійної діяльності, зокрема майбутніми фахівцями соціономічних професій, аутопсихологічної компетентності в усіх її структурно-функціональних компонентах, аналізується недостатньо. Тому метою статті є висвітлення психологічного змісту професійної Я-концепції та визначення впливу аутопсихологічної компетентності на її становлення і розвиток на етапі професійної підготовки фахівців соціономічної сфери.

Огляд психологічної літератури з проблеми становлення професійної самосвідомості фахівців дозволяє наголосити наступне: *професійна самосвідомість* формується на основі загальної самосвідомості особистості під впливом професійного середовища, спілкування з професіоналами, активної участі суб'єкта у професійній діяльності. На думку одних авторів, професійна самосвідомість є однією з функціональних складових професійної свідомості, тобто всіх тих проявів свідомості особистості, що зв'язані з професійною діяльністю [1; 5]; інші вважають, що це є соціально-специфічна самосвідомість, професійний аспект самосвідомості людини, різновид самосвідомості особистості, що відбиває приналежність людини до певного соціально-професійного середовища, спільноти [2]; третя точка зору: професійна самосвідомість як специфічна форма самосвідомості – це усвідомлення себе як діяча, як суб'єкта праці.

Теоретичний аналіз сучасної психологічної літератури доводить, що *професійна самосвідомість* розглядається як інтегральна характеристика особистості, що поєднує різноманіття уявлень людини:

- про себе як професіонала і в професійній ролі, про рівень розвитку професійних якостей, системи відносин, оцінок і установок до себе як до професіонала;
- про трудові функції, предмет, цілі, процес, результат професійної діяльності й оцінку досягнень у ній; про норми, правила, моделі своєї професії як еталони для усвідомлення своїх якостей;
- про якості й оцінки колег на адресу професіонала.

У контексті професійного становлення особистості професійна самосвідомість трактується як: 1) детермінанта і показник розвитку її суб'єктності в процесі професіоналізації;

2) психологічне забезпечення можливості оцінки і корекції власних дій по самоініціативі фахівця і проектування людиною себе як професіонала в ході професіоналізації; 3) фактор професійного самовизначення і професійного розвитку особистості.

Професійна самосвідомість виступає внутрішнім функціональним засобом праці, що забезпечує проектування людиною власної професійної діяльності, її перебіг і ефективність, а також самопочування людини в професії.

Загальне функціонально-цільове призначення професійної самосвідомості і професійної Я-концепції аналогічно функціонально-цільовому призначенню самосвідомості і Я-концепції, але розглядається крізь призму професійного становлення особистості, конкретної професійної діяльності людини, усієї її професійної кар'єри.

У дослідженнях професійної самосвідомості особистість виступає насамперед як суб'єкт реальної професійної діяльності, що пізнає і діє відповідно до вимог предметного і соціально-професійного середовища, його соціально-професійної ролі, а також відповідно до його власних вимог до професії. У цьому плані професійна самосвідомість людини вужче її самосвідомості. Разом з тим, соціально-професійна роль особистості може ставати точкою відліку для визначення свого «Я»; особистість також висуває власні вимоги до професії, здійснює саморозвиток у ній, ставить до власних результатів професійного становлення, взаємодіє із соціально-професійним оточенням. У цьому плані професійна самосвідомість не може визначатися тільки тими об'єктивними зв'язками і відносинами, що реалізуються професійною діяльністю і не вичерпується усвідомленням людиною себе тільки як суб'єкта цієї діяльності.

Різні дослідники проблематики професійної самосвідомості особистості виокремлюють у визначенні цієї категорії відмінні аспекти. Так, *професійна самосвідомість* розуміється як різновид самосвідомості особистості, що відбиває приналежність людини до певного соціально-професійного середовища, спільноти (С. Джанер'ян) [1]; як усвідомлення людиною своєї приналежності до певної професійної спільноти (Б. Паригін); як процес пізнання та самооцінки людиною своїх

професійних якостей, а також ставлення до них (В. Брагіна); як усвідомлення себе як суб'єкта власної професійної діяльності (П. Шавір); як сукупність професійних значень і професійних смислів (Н. Чепелєва). Таким чином, професійна самосвідомість є соціально-специфічною формою самосвідомості людини, завдяки якій і у форматі професійної Я-концепції фіксуються підсумки усвідомлення людиною себе як суб'єкта діяльності і як особистості на кожному етапі професійного становлення та яка являє собою процес пізнання та самооцінки людиною своїх професійних якостей, а також ставлення до них і процес усвідомлення особистістю себе як суб'єкта власної професійної діяльності (О. Шевцова) [5].

Професійна Я-концепція більшістю дослідників розглядається як частина загальної Я-концепції людини й, одночасно, позначається доволі по-різному: як реальний Я-професіонал (О. Козієвська), особистісний конструкт Я-професіонал (О. Москаленко), пов'язана з професійною діяльністю Я-концепція (Л. Мітіна, І. Вачков), Я-модель професіонала (Ж. Кобцева), професійний Я-образ (Т. Мирнова), цілісний образ себе як професіонала (А. Маркова). Втім, аналіз літератури дозволяє навести сутнісне визначення *професійної Я-концепції* як продукту професійної самосвідомості людини, як динамічної системи сполучених з емоційно-ціннісним ставленням уявлень людини про себе в контексті її професії, професійної діяльності, конкретного професійного співтовариства, професійного становлення і розвитку.

Хоча історія досліджень професійної Я-концепції науковцями-психологами нетривала (декілька десятиліть), у сучасній психологічній науці цей феномен вивчається і розглядається з позицій змістовного, структурного, динамічного, функціонального, а останнім часом – системного й акмеологічного підходів.

Професійна Я-концепція, як частина загальної Я-концепції людини, переважною більшістю дослідників визначається через ключові поняття: самосвідомість (Л. Мітіна, В. Столін й ін.); сукупність уявлень індивіда про себе (Р. Бернс, М. Мольц, А. Налчаджян); образ світу (І. Кон, Т. Шибутані); саморегуляція (К. Калмикова, Є. Климов, В. Ядов); утворення (О. Москаленко, Ф. Патакі, В. Семиченко);

ставлення, настановна система, смисл (Р. Бернс, М. Розенберг, В. Столін й ін.); внутрішній функціональний засіб праці або компонент операційної сфери професійної праці (А. Маркова, Н. Самоукіна й ін.); як результат адекватного самопізнання людиною себе як професіонала під впливом професійної діяльності, спілкування з професіоналами й активної участі самого суб'єкта в професійній діяльності (С. Т. Джанер'ян й ін.). Отже, очевидне багатопланове трактування професійної Я-концепції фахівця. Втім, попри значний інтерес сучасних вчених до досліджуваної проблематики, на сьогодні не існує у психологічній літературі єдиного розуміння й категоріального визначення професійної Я-концепції.

У цілому, ряд авторів наголошує на тому, що *професійна Я-концепція*, складаючись в онтогенезі пізніше Я-концепції, маючи спільні з останньою складові, але, будучи конкретизованою й усвідомленою у зв'язку з нормами, правилами, моделями професійної діяльності, є результатом адекватного самопізнання людиною себе як професіонала під впливом професійної діяльності, спілкування з професіоналами й активної участі самого суб'єкта у професійній діяльності, у своєму особистісному і професійному розвитку.

Аналіз сучасних досліджень з проблематики професійної Я-концепції фахівців різних спеціальностей дозволяє виокремити три аспекти розгляду професійної Я-концепції: феноменологічний (погляди на її зміст і структуру), емпіричний (особливості характеристик професійних Я-концепцій у зв'язку з окремими професійними й особистісними корелятами), методичний (способи діагностики індивідуальних особливостей професійної Я-концепції та основні напрями практичного використання її результатів).

Зміст професійної Я-концепції особистості розглядають як сукупність її уявлень про себе у відношеннях до різних соціальних об'єктів і сфер своєї життєдіяльності, в якості яких виокремлюють:

- характеристики самого професіонала;
- професію і професійну кар'єру як:
- предметну сферу праці;
- множину професійних позицій;
- послідовність етапів особистісної динаміки на професійному шляху;
- галузь і сукупність усіляких досягнень;

- професійне середовище, до якого включено реальних й уявних професіоналів;
- близьких людей, членів родини, сімейні події;
- життєві події й обставини.

За структурного підходу в якості структурних компонентів професійної Я-концепції розглядають ставлення особистості до сфер життєдіяльності у наступних формах:

- людина як суб'єкт різноманітних видів діяльності демонструє активне ставлення як до об'єктів, так і до суб'єктів власного світу у формі впливів на них («я дію», «я можу»);
- ставлення людини до певних аспектів її життєдіяльності реалізується у формі інтенції («я хочу»);
- ставлення до різних сторін дійсності може реалізуватися у когнітивній формі як констатація, як знання про їх існування («я думаю», «я вважаю»);
- ставлення у формі емоційного відношення («я відчуваю», «мені подобається»).

У якості окремих характеристик професійної Я-концепції майбутнього фахівця переважно зазначаються: повнота (наявність структурних компонентів професійної Я-концепції); провідна форма ставлення (перевага в структурі певного компонента); узгодженість (наявність кореляційного зв'язку між компонентами); широта (представленість різносторонніх ставлень); суб'єктна віднесеність (фахівець як суб'єкт професійної діяльності виступає переважно як активна сторона ставлення); прийняття себе як професіонала (співвідношення позитивних і негативних самооцінок).

За системного підходу розглядають професійну Я-концепцію як результат адекватного самопізнання людиною себе як професіонала під впливом професійної діяльності, спілкування з професіоналами й активної участі самого суб'єкта у професійній діяльності та визначають її як систему сполучених з оцінкою уявлень людини про себе як суб'єкта професійної діяльності і як особистості, призначену для реалізації тих або інших за змістом смислових відношень людини до професії й через це для забезпечення її власного функціонування і/або розвитку й самореалізації в професії. За акмеологічного підходу прослідковується тісний взаємозв'язок структурно-функціональних складових професій-

ної Я-концепції особистості фахівця як результируючих наслідків процесуальної сторони набуття нею аутопсихологічної компетентності [3]. Оскільки результивний аспект аутопсихологічної компетентності суб'єкта професійної діяльності вміщує самовмотивованість, самоусвідомлення, саморозуміння, самооцінку, самоцінність, самоповагу, самоприйняття, аутосимпатію, самоконтроль, локалізацію суб'єктивного контролю, самовпевненість, самопідтримку, самопомогу, самоорганізованість, самоефективність, самотождність [4, 116], а професійна Я-концепція виражається через самоописи, через погоджені, вербально фіксовані твердження, що відбивають уявлення фахівця про самого себе, включаючи когнітивні, емоційні і самоконтролюючі компоненти, які у сукупності складають цілісну професійну Я-концепцію фахівця, то, відповідно, варто розцінювати професійну Я-концепцію метареzультатом набуття особистістю аутопсихологічної компетентності.

Примітне, що у більшості досліджень проблематики професійної Я-концепції явно чи опосередковано наголошується на тому, що рівень її розвитку обумовлює ефективність професійної діяльності та професійного становлення в цілому, а сам залежить від особистісних факторів, основними серед яких є особистісна зрілість, мотивація досягнення, почуття громадянського обов'язку, життєва установка, здатність до емпатії, відповідальності за значимі події у власному житті, оволодіння навичками саморефлексії, розуміння й послуговування своїми психологічними ресурсами [1; 2; 5; 6]. На наш погляд, така сукупність факторів відтворює власне аутопсихологічну компетентність особистості.

Отже, варто наголосити на взаємопов'язаність професійної самосвідомості, аутопсихологічної компетентності та професійної Я-концепції майбутніх фахівців. Так, процеси самопізнання, саморозуміння, самоусвідомлення себе як майбутнього професіонала, як суб'єкта професійної діяльності, як частину професійної спільноти призводять до формування інтегрального й, водночас, високодиференційованого, у деякій мірі сталого й, водночас, відкритого до позитивних змін образу «Я-професіонал»; процеси самооцінювання і самовідношення майбутніх фахівців

спричинюють і формують їх професійну самооцінку та професійне самоставлення відповідно; процеси самоконтролювання, самоорганізованості й саморегуляції відбиваються в особливостях поведінкового потенціалу майбутніх фахівців через локус контролю, самоефективність, готовність до внутрішньої і зовнішньої діяльності. Таким чином, нами професійна Я-концепція визначається як продукт професійної самосвідомості й метареzультат аутопсихологічної компетентності фахівця, як динамічна система взаємопов'язаних з емоційно-ціннісними переживаннями, оцінками та поведінково-регулятивними актами уявлень людини про себе як професіонала в контексті його професійної діяльності, кар'єри, конкретного професійного співтовариства, професійного становлення і розвитку. Перспективним напрямом подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні корелят структурних компонентів аутопсихологічної компетентності та окремих складових і цілісної професійної Я-концепції майбутніх фахівців різних спеціальностей соціономічних професій задля розробки і впровадження ефективних програм особистісно-професійного розвитку на етапі професійної підготовки.

OLENA SHEVTSOVA
Kyiv

PROFESSIONAL I-CONCEPT AS A META RESULT OF DEVELOPMENT OF AUTO PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS

The article is dedicated to analysis of psychological contents along with structural and functional components of professional I-concept of future specialists in socionomical professions. The article describes the reciprocal link between the phenomena of professional I-concept and auto psychological competence of future specialists. It articulates process-oriented (through professional self-consciousness) and result-oriented (through auto psychological competence) aspects of development of professional I-concept of future specialists.

Key words: auto psychological competency, professional development, personal development, professional self-actualization, professional I-concept, self-development, future specialists.

ЕЛЕНА ШЕВЦОВА
г. Киев

ПРОФЕССИОНАЛЬНАЯ Я-КОНЦЕПЦИЯ КАК МЕТАРЕZУЛЬТАТ РАЗВИТИЯ АУТОПСИХОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ СПЕЦИАЛИСТОВ

Статья посвящена анализу психологического содержания и структурно-функциональному наполнению профессиональной Я-концепции будущих специалистов социономических профессий. Отмечено взаимообусловленность феноменов профессиональной Я-концепции и аутопсихологической компетентности будущих специалистов. Раскрыто процессуальный (через профессиональное самосознание) и результативный (через аутопсихологическую компетентность) аспекты развития профессиональной Я-концепции будущих специалистов.

Ключевые слова: аутопсихологическая компетентность, профессионально-личностное развитие, профессиональное самосознание, профессиональная Я-концепция, саморазвитие, будущие специалисты.

Список використаних джерел

1. Джанерьян С. Т. Системное исследование профессиональной Я-концепции. *Системное исследование индивидуальности человека*: колл. монография / под ред. В. Белоуса, И. Боязитовой. Пятигорск, 2011. С. 26-58.
2. Онуфрієва Л. А. Дослідження психологічних детермінант розвитку професійної самосвідомості та особистісної зрілості майбутніх фахівців соціономічних професій. *Науковий вісник МДУ імені В. О. Сухомлинського. Серія «Психологічні науки»*. Т. 2. Вип. 10 (91). Миколаїв, 2013. С. 227-232.
3. Шевцова О. М. Аутопсихологічна компетентність як фактор особистісно-професійного розвитку майбутніх психологів. *Психолого-педагогічні особливості розвитку особистості в освітньому просторі* : зб. тез допов. Всеукр. наук.-практ. конф., 17-18 травня 2017 р., Мукачєво / Мукачєво : МДУ, 2017. С. 188-190.
4. Шевцова О. М. Розвиток аутопсихологічної компетентності майбутніх фахівців соціономічної сфери засобами акмеологічних технологій. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»* : збірник наук. праць / ред.кол. : О. Блинова та ін. Вип. 2. Т. 2. Херсон, 2018. С. 114-119.
5. Шевцова О. М. Психологічна характеристика рівнів розвитку професійної Я-концепції фахівця. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конгресу педагогів та психологів «Be smart!»*, 17-18 лютого 2015, м. Женева (Швейцарія). Т. 2. С. 197-202.
6. Яценко Т. Є. Психологічна компетентність як еколого-психологічна характеристика особистості сучасного педагога. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Т. VII : Екологічна психологія. Вип. 26. Житомир, 2011. С. 590-599.

Стаття надійшла до редколегії 10.11.2018